

О. А. Галич,
д-р філол. наук
УДК 821.161.2 – 94.09+929

Мемуарно-публіцистичні записи О. Довженка: старе й нове

Олександр Довженко в щоденнику відобразив національну й соціальну долю українського народу в трагедійній інтерпретації, що дозволяє простежити не лише глибини його світовідчуття та світобачення, а й відтворити еволюцію творчої свідомості митця, його прозріння й помилки, ставлення до історії, політики, ідеології, моралі середини ХХ ст.

Ключові слова: мемуари, щоденник, публіцистичність, задуми.

Актуальним є прочитання останнього видання щоденників Олександра Довженка, які містять чимало нового матеріалу, що раніше з різних причин ще не друкувався, а отож досі не оцінений науковцями. Публікація повного тексту щоденників видатного українського митця Олександра Довженка не породила якихось сенсацій. Відсутні там і якісь смажені відвертості. Це той самий текст, що частково вже не раз публікувався в різних виданнях в Україні та поза її межами. Автори передмови до повного тексту щоденників Е. Марголіт та С. Тримбач мали всі підстави заявити: «При читанні цих записів у повному обсязі відчувається, що справжній накал тексту – емоційний, духовний – у цілому на кілька градусів вищий, аніж це уявлялося раніше. У цьому накалі Довженко прекрасно сам віддає собі звіт» [1, с. 5].

Метою даної розвідки є спроба представити твір Олександра Довженка як мемуарно-публіцистичний щоденник, у якому мемуарні записи відомого митця супроводжуються публіцистичними роздумами, що несуть в собі відбиток непростой й суперечливої доби, в координатах якої пройшло його життя.

Щоденникова творчість О. Довженка засвідчує глобальний характер його мислення, потужне прагнення щораз вийти за межі документалістики (адже щоденник митця є найсправжнішим документальним жанром), поєднати її з художньою творчістю й вирватися на широкі простори землі, часом космосу, у ті сфери, які, здавалося б, не є рідними для митця – філософію, політику, будівництво, архітектуру, стати, як це зуміли зробити свого часу Г. Сковорода, Т. Шевченко, можливо І. Франко, пророком українського народу, проводирем у його майбутнє. А ще людиною, що мислить глобальними масштабами, яка, вдивляючись у далеке майбутнє, найбільше любить життя, убачаючи в ньому безсмертя роду людського: «Як далеко

людина може бачити! Яка вона мала і велика. Яку коротку мить живе на маленькій планетці, закинутій десь скраю Галактики, і обнімає все-світ, без початку і без кінця, як часу і обсягів, – коротку мить живе і стала рівною всесвіту. Я почуваю се з особливою ясністю і тим самим я почуваю своє безсмертя. Я безсмертна людина і особливо не важко, скільки мікронних шматочків часу ще існуватиме моє прекрасне я, я безсмертна щаслива людина. Хвала життю...» [2, с. 694]. Недаремно фрагмент цього щоденникового монологу сам автор утілює у слова героя «Поєми про море» генерала Федорченка.

Будучи пророком свого народу, живучи одним з ним життям, переживаючи разом щасливі й нещасливі сторінки історії, О. Довженко прагнув у щоденнику утвердити власний народ у часі. Все це знаходило болісне втілення в публіцистичних рядках, що пояснюють потребу писати: «В нелюдських труднощах розпавсь у мене на очах мій клас. На очах рождалося з нього нове людство. На очах вмирало в небачених кількостях, перед якими затьмаривсь би давно вже Дантів ад. Не думайте, шановне добродійство, дивлячись велику і страшну картину, якщо у вас недобре на умі, не думайте пожитись на смислі мого життя. Все знаю. І сам все думаю – пощо описую недоліки і страждання і тихо сміюся часом над собою, читайте над світом, нащо маюсь і для чого і во ім'я чого? Во ім'я любові й бездонного бажання утвердити народ в часі. Во ім'я правди і слави народу мого» [2, с. 800].

Роздумуючи над природою біографії ХХ ст., бачиш, що творилася вона лакованою, вищещеною, вилизаною. Її герої були схожими один на одного плакатними ревкомандирами, що не знали вагань чи сумнівів, факти особистого життя яких здебільшого ігнорувалися, або представлялися у вигідному для влади ракурсі. Видно, що й О. Довженка мучили подібні сум-

ніви. 18 жовтня 1953 р. в щоденнику з'являється такий запис: «Сталін приказав колись, з приводу мого, здається, “Мичурина”, заборонити на екрані показ особистого приватного в житті великих людей. Нам, мовляв, інтересний тільки науково-громадський бік життя людини. Чому се так? А тому, що в приватному особистому житті у нього було без всякого сумніву багато чого жорстокого і дурного. Все, що так чи інакше попадало в орбіту його особистого життя, було пригнобленим, тяжким і нещасливим. Тому і в самому факті появи і кар'єри і всіх злочинств Берії, його найближчого вихованця і угодника, є щось не випадкове, щось закономірне» [2, с. 722–723].

Жанр щоденника надає великі можливості митцю пролити світло на біографію самого автора, на світлі й темні сторони його життя та діяльності в тодішніх суспільно-політичних умовах. Занотовуючи розмову з матір'ю, автор щоденника пише про трагедію його родини, перелічуючи своїх братів і сестер, які пішли з життя, більшість ще в дитинстві: «Згадали з матір'ю померлих наших – моїх братів і сестер. Були брати: Лаврін – 7 років, Сергій – 6, Грицько – 1 року, Іван – 2, нехрещений – 0 років, Оврам – 20 років, Я, Андрій – 20 років, сестра Килина – 1,5 року, Параска – 1 року, Мотря – 0,5 року, Галька – 18 років, Параска П – жива. Було нас тринадцятеро. П'ятеро умерло від скарлатину, одно від кору, од черевного тифу, од ускладнення грипу. Галька умерла од дурних батьків, що рано оддали її заміж і рано родила дитину Михайла, що, здається, загинув на війні, бо від самого початку не чути ні слуху ні духу» [2, с. 294].

Щоправда, таких відвертих особистих записів у щоденнику обмаль. Можливо, що вони були на якомусь етапі вилучені самим автором чи його дружиною актрисою і режисером Ю. Солнцевою. Чи не єдиний такий запис датовано 14 листопада 1952 р. Це фрагмент, що має назву «Юліана» і присвячений саме дружині: «Я так люблю мою Юлію, як ніби й не любив ще ніколи за двадцять п'ять років родинного з нею життя. Я безупинно говорю їй найніжніші слова. Милуюся нею, ласкаю, весь переповнений до її глибокою ніжністю. Мені доставляє радість розглядання її фотографій. Обожаю її тіло, всі її членики, і обнімаю, й цілую, як колись давно, давно, тільки з багато більшою сердечністю й глибиною душевною. Так, я люблю її і з того щасливий, мою Юлію...» [2, с. 700–701]. Висловлюючи слова ніжності й кохання до дружини, О. Довженко вдається до асоціоніму Ріка, що символізує найбільшу річку України – Дніпро, а по суті уособлює сам український народ: «Хто послав мені любов?

Пречиста вода великої Ріки мого народу. Се її цілюща волога оповила, омила мене, її вічно дівоча українська ласка і бездоганна чистота її багато-щедрих фарб» [2, с. 701].

До записів особистого характеру дотичними є нотатки, що містять сни, які бачив О. Довженко. Так, 28 липня 1956 р. в Запоріжжі йому приснився такий сон: «Приснився дивний сон два рази: неначе Ленін мене обнімав і цілував. Цілував мене в лоб, у очі і говорив якісь хороші слова. І я, повний подяки і високого хвилювання, зворушений до краю, цілував його в щокі, і чоло, і очі, і дякував дорогу безцінну людину. Так і прокинувся. Потім сон повторився» [2, с. 778–779]. О. Довженко витлумачує цей сон так: «Очевидно мені було трудно» [2, с. 779].

Щоденникові записи дають можливість створити діалектичний образ їхнього автора, людини творчої, мислячої, духовної, що, попри всілякі заборони й перепони, намагається перебудувати світ засобами мистецтва згідно з власними естетичними уявленнями: коли в нього через низку об'єктивних причин не вийшло зробити це в кінематографі, він береться за художнє слово – пише роман, п'єси й думає про майбутнє кінематографу. Все це яскраво представлено в тексті щоденника. Як великий митець.

О. Довженко багатогранно репрезентує себе в задумах, хай часто й не реалізованих: «Написати новелу чи епізод, умотивований в формі діалогу – може про долю і характеристику народу, що протягом століть втрачав свою верхівку інтелектуальну, що кидала його з різних причин і діяла на користь культури польської, руської, лишаючи народ свій темним і немічним в розумінні передової культури. Про відсутність вірності, про легку асиміляцію і безбатьківщину. Про байдужість до своєї старовини і історії» [2, с. 80].

Щоденникові записи О. Довженка засвідчують про месіанський характер його призначення як митця. Саме таку роль він відвів для себе: врятувати власний народ, якого життєві обставини, об'єктивні й суб'єктивні, весь час намагаються викинути на маргінеси цивілізації, позбавити державності, історії, мови, культури. 14 квітня 1942 р. з'являється болісний запис, у якому автор щоденника констатує факт: «Єдина країна у світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось запретним, ворожим і контрреволюційним. Це Україна» [2, с. 98]. В іншому місці О. Довженко пише: «Я зневажаю уряд України за його скотиняче ставлення до культурних пам'ятників своєї старовини» [2, с. 29].

Довженка надзвичайно мучило те, що його співвітчизники погано знають власну історію, культуру: «Іщенко. Інженер, киянин, син укра-

їнського професора медицини. Іщенко не знає, хто такий кращий прозаїк України Юрій Яновський. Не знає, що він написав» [2, с. 112]. Зустрічі з такими людьми постійно хвилювали митця, це часто виливалося в пафосні, але болісні слова, стилізовані в щоденнику під усну народну творчість: «Україно, Україно! Оце твої діти, твої квіти бур'янові, бур'яном забиті» [2, с. 112].

«Понад два мільйони нещасних синів України блукають у прифронтовій смузі, щоб перейти до нас. А ми, замість того, аби зробити все, щоб вони хутчій перейшли, і кинути їх у бій, ми, холодні законники і містечкові патріоти, уже об'явили їх державними злочинцями і гонимо їх у табори. Уже дехто тікає назад, проклинаючи долю. Боже, які ж бо ми нерозумні, погані вчителі і керівники» [2, с. 167].

Проте О. Довженка ще й часом мучили болісні сумніви, чи не виглядає він як той Дон Кіхот, що веде боротьбу з вітряками: «Може, все, що діється навколо мене, є звичайний нормальний життєвий процес. Може, народ не потребує мого клопоту, до речі, і не знаючи нічого про його існування. Чи не є я звичайний Дон Кіхот з видуманими химерними мріями? Чи не вигадав я в хворобливій своїй уяві оті страхіття, що про їх пишу я у своїх нікому не потрібних книжечках?» [2, с. 311]. У іншому місці він знову пробує порівняти себе з Дон Кіхотом: «Я кинув сам кіно і поїхав визволяти Україну на фронт. Може, я той лев, що пішов умирати у пустелю. Може, Дон Кіхот» [2, с. 217]. Йому інколи здається, що твір, за який зазнав він остракізму, «Україна в огні», є також виявом донкіхотства. Хоча в перспективі автор щоденника вірить, що «всі мої химери і привиди, мо-хоч частинка їх, бодай найменшенька, колись у тиху і щасливу добу натхнуть поета молодого чи незлобиву душу дослідника жорновиків епохи на добру думку і на слово тепле» [2, с. 311].

О. Довженко не схвалював досить поширену в радянські часи практику змінювати назви міст і сіл, у цьому він бачив розрив з історичними традиціями, непошану до наших попередників. 31 грудня 1943 р. він залишив з цього приводу в щоденнику гострі слова, що свідчать про парадоксальність його мислення: «Переименовання міст є показником нашої поверховості і нешанобливості. Цікаво, що перейменування йде по імені героїв, часом скандально невдалих. Отже, міста вже, як і прізвища на ов, на град, і на ск. Не краще хіба і не достойніше було б не імена міст змінювати, а прізвища героїв по назві міста, тому Марина Осипенко-Бердянська багаторо краще звучить, ніж місто Осипенко, бувший Бердянськ. Сього, здається мені, нігде у світі

нема» [2, с. 304]. У записі від 5 жовтня 1954 р. О. Довженко знову повертається до цієї теми у зв'язку з перейменуванням села, яке відбуваються в іншому місці, оскільки старе потрапляє в зону затоплення при будівництві електростанції на Дніпрі: «Не понимаю, какой смысл переименовывать село, возникшее на месте ушедшего под воду. Это глупо и пошло. И как жаль, что ни у кого не хватило ума и сердца оставить на память о прошлом старое красивое свое имя – Грушевский Кут. Иваны непомнящие» [2, с. 739].

Як кінематографісту О. Довженку цікаво дивитися кінофільми, що були зняті іншими режисерами. Зокрема у записі від 19 січня 1944 р. він дає оцінку двом побаченим документальним фільмам «Конференція в Тегерані» і «Суд іде». У першому з них українського митця привернула увагу постать Сталіна: «Я бачив Сталіна в оточенні ворогів, які його не люблять, мусять терпіти і скористовують виключно вигідно для себе в своїх далеко ідучих цілях. Се зустріч двох світів. Двох світоглядів, двох виключаючи одна другу реальностей епохи. Сталін почуває се. Він відчуває себе ніяково разом з Ворошиловим. Він надзвичайно напружений і, сказав би я, пригноблений, може, од незвички бути на чужих людях, а скоріше од тягару цієї історичної гри. Мені здалося ще, що йому непотрібен абсолютно маршальський костюм, який робить його провінціальним. Сталін цивільний – явище постать світового плану, епохального. Не треба йому перевдягатися. Він має вигляд перевдягненого. Звідси його майже нікому не потрібні ніякові рухи рук» [2, с. 316]. Аналізуючи побачене на екрані, О. Довженко зауважує, що Захід дивиться на СРСР з погордою: «...Ми для них напівкитайці, себто не перша, а друга половина людства, другорядна. Мені було важко і сумно дивитися на замасковану сцену переваги того світу над сим моїм світом» [2, с. 316]. При цьому в епізоді дарування Черчілем меча Сталіну український митець бачив щось образливе. І хоча в цих оцінках О. Довженком Тегеранської зустрічі відчутний вплив тодішньої ідеології, митець робить гострі публіцистичні оцінки побаченого, що були неймовірними для тієї доби (хто в той час міг наважитися на критику вбрання самого Сталіна, хай і побаченого на екрані!).

Говорячи про фільм «Суд іде», у якому відтворено суд над німецькими катами в Харкові, О. Довженко наголошує на силі трагедійного натуралізму в ньому: «Се картина епохи. Судді, прокурор, свідки, публіка і подсудимі – увесь цілий світ облич, рухів, інтонацій, виразів – усього, що давало змогу проникати в людину і самий акт кари, страшних шибениць на вели-

чезному майдані, переповненому нещасними бездоленими вимученими людьми, що жаждали акту справедливої злої кари – усе говорило, навіть не говорило, а стогнало мені, до якого страшного падіння дійшло людство у дикому двадцятому столітті» [2, с. 316].

Про трагедію свого життя О. Довженко висловлювався неодноразово. У записі від 9 грудня 1943 р. він писав: «Трагедія мого особистого життя полягає в тому, що я виріс з своєї кінематографії. Велика громадська робота, де б дійсно міг жити і творити народу добро, мені не судилася. Її роблять навколо мене довгі роки люде слабі і немічні духом. Я позбавлений творчості в житті, позбавлений радощів і гордощів творчості на користь своєму народу. Я не живу в атмосфері державного горіння, в атмосфері авангарду державного штату. Мене туди не пущено. Тому, ізольований і самотній, я мучуся в критицизмі і в боязні за долю народу, може, часом втрачаючи вірні пропорції в балансі добра і зла» [2, с. 287–288].

Одну з причин своїх поневірянь О. Довженко вбачав у тому, що його кіноповість «Україна в огні» не сподобалася особисто Й. Сталіну, а це поклато відбиток на всю його подальшу творчу діяльність. Щоденник дає можливість простежити думки митця з приводу заборони фільму. 26 листопада 1943 р. О. Довженко від керівника радянської кінематографії Большакова дізнався, що його «Україна в огні» «не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки» [2, 268]. Через два дні, 28 листопада, письменник знову повертається до «України в огні»: «Я знаю: мене будуть обвинувачувати в націоналізмі, в християнізмі і всепрощенстві, будуть судити за нехтування класової боротьби і ревізію виховання молоді, яка зараз героїчно б'ється на всіх грізних історичних фронтах – але не лежить в основі твору, не в цьому річ. А річ у жалю, що погано здали ми гитлер'юзі проклятому свою Україну і звільняємо її людей погано. Ми, визволителі, всі до єдиного давно вже забули, що ми трохи винуваті перед звільненими, а ми вважаємо уже їх другорядними, нечистими, винуватими перед нами, дезертироточено-пристосуванцями» [2, с. 271].

Останні слова в щоденнику про майбутній фільм: «Створити твір, достойний великості мого народу, – ось єдина мета, єдиний зміст мого життя» [2, с. 819]. Про задум такого твору є чимало рядків у щоденникових записах різних років. О. Довженко після неможливості створення фільму думав звернутися до літератури. Так, 7 листопада 1945 р. О. Довженко зазначає: «Я хотів би вмерти після того, як напишу одну книжку про український народ. Коли я оглядаю межі сієї книги, сусідні так би мовити, її держа-

ви, я бачу Дон Кіхота, Кола Брюньона, Тіль Уленшпигеля, Муллу Насреддіна, Швейка. Я думаю про се вже років п'ять, шукаючи форми. І часом вже, здається мені, що я знаходжу форму. Я хочу так її написати, щоб вона стала настольною книгою і приносила людям утіху, добру пораду і розуміння життя» [2, с. 281]. Оскільки митець завжди думав глобальними масштабами, то й задум його роману органічно вписувався в контекст світової класики. До того ж, у О. Довженка є чимало висловлювань про геніальних митців світу, які завжди відчували дискомфорт, мучилися нерозумінням їх з боку оточення, влади: «Так, очевидно, побудовано світ, що великим людям завжди при всіх ладах жилося неуютно і тоскно. І Леонардо, і Мікель-Анджело, і Сервантес, і Чайковський, і Бетховен, і в яку епоху, в яку країну, в яку галузь знань не заглянь, крізь життя Шостаковичів ішло під одним і тим же трагічним знаком. Отже, так було, є і буде» [2, с. 285]. «Крім реальних історичних, політичних і культурних діячів, культурний канон містить у собі й пантеони образів, вигаданих персонажів – творинь художньої і насамперед письменницької уяви, які претендують на роль символів (репрезентатив) національного характеру і які можуть бути використані у стратегіях нарації націй як узагальнюючі моделі – позитивні чи негативні приклади для наслідування широкими масами під час перетворення їх на націю» [3, с. 42].

Серед задумів, що тривалий час мучили О. Довженка, це бажання написати роман про возз'єднання України, у самому акті якого митець убачав трагічні ноти: «Ах, коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів і про все, про все, що з цього вийшло, що говорили і говорять, кому влетіло. І як народ український фактично був тут не при чім. Як возненавиділи. Розійшлися на віки. Про оцю трагедію би написати роман на тисячі три градусів температури і вилити в нього увесь свій біль, усю тугу, усі свої скорботи і поради, якщо б подумати було ще можна, мо, є таке щось не безпорадне» [2, с. 218].

Взаємини зі Сталіним, оцінки його діяльності в щоденнику теж показані неоднозначно й часом суперечливо. Поруч з достатньо відомими з попередніх видань щоденника словами: «Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді б не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недобррозичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності, ні добробуту, невже любов до свого народу є націоналізм?» [2, с. 349], можна знайти й інші,

скажімо ці, зафіксовані під впливом політичного моменту, записані в день похорону Сталіна: «Довгі роки були ми спокійні з ним, бо всяк відчував у роботі, в творчості, в шуканнях, у війні, що є у нас Сталін і тому, як би ми там десь не було важко, чи трудно, чи небезпечно, – все закінчиться гаразд, бо завжди і у всьому рішуче він був на висоті» [2, с. 704]. Відсутність дистанції в часі для всебічної оцінки ролі Сталіна не лише в особистому житті митця, а й долі багатьох народів, що населяли тодішній СРСР (а це характерно для щоденникового жанру), спричинило те, що він бачив один бік діяльності кремлівського господаря, а знання про злочини, голодомори, репресії в тодішніх умовах були сховані далеко в глибинах свідомості О. Довженка, і в щоденниках лише подекуди виявляли себе в натяках, недомовленостях, і це залишалося десь на другому плані, а тому в щоденнику одним із нереалізованих задумів О. Довженка є прагнення написати твір про Сталіна: «Присвячу його імені твір. Вложу в нього всю душу, всі сили, що тільки залишилися в мені. Буду жити з ним, поки й битиметься в грудях серце. Все моє життя пройшло з ним. Все краще, що я створив, краще, що я мислив, до чого прагнув. Я його мрійний полум'яний сучасник з тридцяттю-трижди крат партійним білетом у серці» [2, с. 704].

Один із записів від 2 липня 1942 р. перегукується із знаменитими Шевченківськими рядками: «Мені однаково уже, коли і що і хто про мене скаже. Чи буде жити моє ім'я, создателя українського кіно. Чи ні. Мені байдуже. Чи буду я і далі в первих лавах, чи вмру в безвісти, чи розлечусь од бомби десь отут – мені однаково. Я не хочу жити краще свого народу, я не можу і не хочу жити і бачити нищення і копання мого народу. Я хочу розділити його долю вповні, ущерть і без оглядки» [2, с. 217]. Водночас О. Довженко чудово бачив сильні і слабкі сторони свого народу і, висловлюючи відверто їхнє несприйняття, він, як і свого часу І. Франко, засуджував недоліки, властиві українцям: «В чомусь самому дорогому і важливому, ми, українці, безумовно, є народ другорядний, поганий і нікчемний. Ми дурний народ і невеликий. Ми народ безцвітний. Наша нелюбов один до одного, непошана, відсутність солідарності і взаємопідтримки, наше наплювательство на свою долю і долю своєї культури абсолютно разучі і, об'єктивно, абсолютно не викликаючи до себе ні в кого добрих почуттів, бо ми їх не заслуговуємо. Вся наша нечулість, трусость-боязуництво, наше предательство і пілатство, і грубість, і дурість під час всієї історії возз'єднання Східної і Західної України є, по суті кажучи, цілком обвинительним актом, є чимсь, чого історія не

повинна нас простити, є чимсь, за що людство повинно нас презирати, як щоб воно, людство, [ні] думало про нас» [2, с. 219].

Специфікою щоденника О. Довженка є той факт, що значна частина записів розкриває творчі задуми письменника в літературі, кінематографі, публіцистиці, більшість з яких так і залишилися нереалізованими, або лише у фрагментах текстів, чимало з яких є викінченими з ретельно виписаними діалогами, портретними характеристиками, добре продуманими сюжетними ходами. У 1942 р. митець планував написати п'ять п'єс і літературних сценаріїв («Міра життя», «Народ безсмертний», «Понад Дніпром», «Щорс», «Україна палає»), 18 статей, 30 оповідань. Життєві обставини, хвороба серця дозволили йому реалізувати лише декілька з них.

Щоденник свідчить, що О. Довженко прагнув написати кілька романів (чого, на жаль, так і не зробив). Один із них він хотів присвятити возз'єднанню українського народу: «Ах, коли б вистачило мені сили і часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів і про все, що з цього вийшло, що говорили і говорять, кому влетіло. І як народ український був тут не причім. Як возненавиділи, розійшлися навіки. Про оцю трагедію би написати роман на тисячі три градусів температури і вилити в нього увесь свій біль, усю тугу, усі свої скорботи й поради, якщо б подумати було ще можна, що тут, мо, є таке щось не безпорадне» [2, с. 218]. Запис здійснений 2 червня 1942 р. Через місяць, 2 липня, розмірковуючи над власним задумом, автор щоденника пише про його грандіозний характер: «Це могло би вийти величезне полотно, голос тисячоліття, всесвітній крик, новий кобзар у прозі. Настольна книга мільйонів, що ще не втратили уміння плакати» [2, с. 219]. І тут же продовжує: «Це була б книга для всіх грядущих нащадків наших – реквієм народу, коли присуджено йому умерти в цім двадцятому столітті, чи кормча книга для борці, що вірять у життя і роблять його і життя його коли не ошукає» [2, с. 219]. Не слід забувати, що задум цей народився в трагічних обставинах війни, коли майже вся територія України була окупована ворогом, а до визволення було дуже далеко.

Записи О. Довженка містять спостереження над побаченим і пережитим. Серед його героїв звичайні трудівники, прості воїни, колгоспники, робітники, діячі культури, а серед них, звичайно ж, ті, що мали відношення до кінематографа, якому він служив десятиліття. Але особливо пильно О. Довженко вдивлявся в тих, хто стояв у кормила влади. І висновки він робив

для себе (щоденник найінтимніший жанр документальної літератури) невтішні: «Довгі роки придивляюсь до людей, що стоять у кормила. Різні були. Були з ухилами, з гріхами, з родимими плямами, проходили вони передо мною, пропливали, як листя по воді, але були солідніші і імпазантніші, ніж зараз. Сумна картина. Упрощенство обнялося з простотою. Ми дегенеруємо, не помічаючи цього самі. Бідний, убогий, многострадальний мій народ, який ти нещасливий, ведуть тебе поводири» [2, с. 241].

У своїх творчих нещастях автор теж винив керівників. Один із них був І. Большаков, якого О. Довженко вважав за нікчемну людину, з прихоті якої він фактично був на довгі роки відлучений від кіно: «Заборонено мою недописану “Каховку”. Вся подорож, думки і мрії весь творчий великий і красивий план твору – все ні до чого. Порожніх півтора роки... Знову... Як жаль мені свого часу. Коли вважати, що кращими роками творчої людини є роки між 50 і 60, то в мене ці найдорожчі роки пропали майже марно. Починаючи від нещасливої помилки “України в огні” я мав протягом десятка років зриви, одні лише зриви. “Китай”, “Процай, Америка”, “Антарктида”, “Повість полум’яних літ”, “Каховка”. Да фактично і “Мичурин” був наполовину зірваним, у всякому разі понівеченим. О, Большаков...» [2, с. 705].

Новим у щоденникових записах О. Довженка є публіцистичні тексти, які ніколи не могли з’явитися друком раніше, у яких автор звинувачує людей певної національності у власних бідах і бідах свого народу, засуджує безродних космополітів і проклинає світовий імперіалізм, а ще негативно ставиться до низки українських письменників, серед яких були і колишні його близькі друзі, такі як М. Бажан. Всі ці записи несуть надзвичайно суб’єктивні, часто емоційні оцінки, що врешті-решт характерні для мемуарної творчості, вони спричинені часом, світоглядними позиціями митця, його вірою в можливість побудови справедливого суспільства, де б український народ жив у щасті й процвітанні. Паростки такого суспільства автор щоденника вбачав у будівництві низки електростанцій на Дніпрі, куди він неодноразово приїздив у останні роки життя, пишучи знамениту «Поєму про море», докладно фіксуючи в щоденнику хід будівництва, занотовуючи образи реальних його героїв: «Се мусить бути велетенський фільм. Усе, що є в мені святого, весь досвід, усі думки, і час, і мрії, і навіть сни – все для нього» [2, с. 819].

Чимало фрагментів щоденника О. Довженка присвячено розгляду естетичних проблем, як митець, він постійно над цим думав. Зокрема його цікавило співвідношення літератури та мистецтва кіно, екранізація літературної класики.

Визнаючи, що художній кінематограф усіх народів ґрунтується на літературній основі, автор щоденника писав, що «даже самые старательные экранизации классических литературных произведений почти всегда уступают в качестве самим оригиналам, независимо в какой-то [степени?] от участия или неучастия в этом деле автора произведения» [2, с. 818]. О. Довженко цілком справедливо вважав, що мистецький твір одного виду не можна абсолютно точно передати засобами іншого мистецтва. Письменники ніколи не розраховують на можливість екранізації своїх творів, а тому поява їх на екранах завжди призводить до певної втрати якості.

Оцінюючи значення щоденника О. Довженка, Е. Марголіт та С. Тримбач зазначали: «Трагічне відчуття того, що все програно, – і перш за все комунізм, який виявився хай і грандіозною за задумом і виконанням, але утопією, яка зримо занурюється в історичні води. На деякі фундаментальні причини того, що відбувається, Довженко вказує, знову ж, з проникливістю пророка. У їх числі і радикальне протистояння чиновного “воїнства” і народу як такого. Убогі, мертвонароджені люди, що очолили історичний процес і привели його в болото – найбільш близьку і зрозумілу для них сферу побуту і буття. А генії просто зптовхнули обабіч шляху, щоб не заважали “торжеству історичної справедливості”» [1, с. 15].

Якщо в інших жанрах мемуарної творчості дійсність відображається з певної досить тривалої часової дистанції, а це значить, що автор може її більш чи менш концептуально упорядкувати, привести до певної хронологічної послідовності, то щоденник О. Довженка ніби вихоплює окремі події з плину буття саме тоді, коли вони звершуються. До того ж, на події часто накладаються авторські задуми, записи містять великі розгорнуті фрагменти текстів, над якими працював митець, що також впливає на своєрідність його щоденника.

Звичайно, зазначене вище далеко не вичерпує всього багатства щоденникових записів О. Довженка, їх жанрових особливостей, оскільки сам він, а таких людей у тодішньому СРСР було надзвичайно мало серед сучасників, відобразив національну й соціальну долю українського народу глобально, в трагедійній інтерпретації, а це дозволяє простежити не лише глибини його світовідчуття та світобачення, а й відтворити еволюцію творчої свідомості митця, його прозоріння й помилковості, ставлення до історії, політики, ідеології, моралі середини ХХ ст.

1. Марголит Е. Хроники трагедии // Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневни-

ковые записи, 1939–1956 / Е. Марголит, С. Тримбач; [худож.-оформлювач О. М. Іванова]. – Х. : Фоліо, 2013. – С. 5–15.

2. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956 / О. П. Дов-

женко ; [худож.-оформлювач О. М. Іванова]. – Х. : Фоліо, 2013. – 879 с.

3. Пронкевич О. «Дон Кіхот»: роман – міф – товар / Олександр Пронкевич. – К. : НАУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. – 197 с.

Подано до редакції 06. 12. 2013 р.

Halych O. A. Memoirs and Publicistic Notes of O. Dovzhenko: the Old and the New.

In his diary O. Dovzhenko tragically interpreted national and social fortune of the Ukrainian people that let trace not only the depths of his worldview but also represent evolution of the artist's creative consciousness, his insights and delusions, his attitude towards politics, ideology, morals of the middle of the 20th century.

Keywords: memoirs, diary, publicistics, messages.

Галич А. А. Мемуарно-публицистические записи А. Довженко: старое и новое.

А. Довженко в дневнике отобразил национальную и социальную судьбу украинского народа в трагедийной интерпретации, что позволяет проследить не только глубины его мироощущения и мировидения, но и восстановить эволюцию творческого сознания художника, его прозрения и заблуждения, отношение к истории, политике, идеологии, морали середины XX в.

Ключевые слова: мемуары, дневник, публицистичность, замыслы.